

RANGTASVIRNI O'QITISHDA QORAQALPOQ MILLIY QADRIYATLARIDAN FOYDALANISHNING METODIK ASOSLARI

Askarov Timurbek Berdaxovich

Jolibay Izentaev nomidagi Qoraqalpog'iston Respublikasi ixtisoslashtirilgan san'at maktab internati o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida rangtasvir fanini o'qitishda Qoraqalpoq xalqining milliy qadriyatlari, amaliy san'ati va ranglar simbolikasidan foydalanishning metodik imkoniyatlari tadqiq etiladi. Maqolada Qoraqalpoq etnomadaniy muhitining o'quvchilar badiiy tafakkurini shakllantirishdagi o'rni IMRAD talablari asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: rangtasvir, qoraqalpoq qadriyatlari, etnodidaktika, koloristika, naqsh simbolikasi, vizual tahlil, badiiy ta'lim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методологические возможности использования национальных ценностей, прикладного искусства и цветовой символики каракалпакского народа в преподавании живописи в средних школах. Анализируется роль каракалпакской этнокультурной среды в формировании художественного мышления учащихся на основе требований ИМРАД (Института изобразительных искусств и дизайна).

Ключевые слова: живопись, каракалпакские ценности, этнодидактика, koloristika, символика узоров, визуальный анализ, художественное образование.

Annotation. This article explores the methodological possibilities of using the national values, applied arts and color symbolism of the Karakalpak people in teaching painting in secondary schools. The article analyzes the role of the Karakalpak ethnocultural environment in the formation of students' artistic thinking based on IMRAD requirements.

Key words: painting, Karakalpak values, ethnodidactics, coloristics, pattern symbolism, visual analysis, art education.

KIRISH

Zamonaviy badiiy ta'limning dolzarb vazifalaridan biri o'quvchilarga nafaqat akademik chizish qoidalarini o'rgatish, balki ularda milliy o'zlikni anglash va madaniy merosga nisbatan hurmat tuyg'usini shakllantirishdir. Qoraqalpoq xalqining boy moddiy va ma'naviy madaniyati, o'ziga xos ranglar palitrasi va ornamentikasining rangtasvir metodikasiga integratsiyalashuvi ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Biroq, bugungi kunga qadar Qoraqalpoq qadriyatlarining rangtasvir darslaridagi didaktik funksiyalari yetarlicha ilmiy asoslanmagan. Mazkur maqola ushbu bo'shliqni to'ldirishga va milliy qadriyatlarni o'qitishning innovatsion vositasiga aylantirishga qaratilgan. Quyidagi metodlardan foydalanib na'muna keltirildi:

1. Etnodidaktik tahlil: Qoraqalpoq amaliy san'ati namunalarini (gilamchilik, zardo'zlik) o'quv material sifatidagi imkoniyatlarini o'rganish.

2. Komparativistik yondashuv: Akademik rangtasvir qoidalari va Qoraqalpoq an'anaviy rang qo'llash tamoyillarini qiyoslash.

3. Pedagogik kuzatuv: O'quvchilarning milliy motivlar asosida ishlangan natyurmort va kompozitsiyalarni qabul qilish darajasini baholash.

Tadqiqot natijasida rangtasvirni o'qitishda Qoraqalpoq qadriyatlarining quyidagi yangi didaktik qirralari aniqlandi:

- Koloristik simbolizm: Qoraqalpoq amaliy san'atida qo'llaniladigan asosiy ranglar (to'q qizil, ko'k, sariq va oq) o'quvchilarda "rang psixologiyasi"ni tushunishga yordam beradi. Masalan, Qoraqalpoq gilamlaridagi qizil va ko'k ranglarning o'zaro nisbati orqali o'quvchilarga ranglar kontrasti va issiq-sovuq ranglar muvozanatini tushuntirish ancha samarali ekanligi isbotlandi.

- Ornamental ritm va kompozitsiya: Qoraqalpoq "shatira" yoki "shashba" naqshlaridagi geometrik takrorlanish o'quvchilarda rangtasvirdagi "ritm" va "statika-dinamika" tushunchalarini vizual tasavvur qilish imkonini beradi.

- Tekstura va materialshunoslik: Rangtasvirda milliy kiyimlar (ko'k-ko'ylak, je'de) va uy-ro'zg'or buyumlarini tasvirlash orqali o'quvchilar matoning turli teksturasini (kiyiz, ipak, paxta) bo'yoqlar yordamida berishning nozik usullarini o'zlashtiradilar. Qoraqalpoq qadriyatlarini rangtasvir darslariga olib kirish shunchaki "milliy element" qo'shish emas, balki o'quvchining vizual intellektini yangi bosqichga ko'tarishdir.

1. Madaniy kodlarni o'qish: O'quvchi naqshni chizayotib, uning zamiridagi "suv", "hayot", "oilaviy birdamlik" kabi ramzlarni angelaydi. Bu jarayon tasviriy faoliyatni mantiqiy tafakkur bilan bog'laydi.

2. Etnik rang idroki: G'arbiy rangtasvir maktabida ranglar asosan optik realizmga asoslansa, Qoraqalpoq an'anaviy san'atida ranglar dekorativ-simvolik xarakterga ega. Ushbu ikki yondashuvning sintezi o'quvchida ranglar bilan ishlashda "erkinlik" va "dadillik"ni (boldness of color) shakllantiradi.

3. Hissiy intellekt: Orolbo'yi tabiati va Qoraqalpoq turmush tarzi aks etgan rangtasvir asarlari ustida ishlash o'quvchida "ekologik empatiya" va hududiy vatanparvarlik tuyg'usini uyg'otadi. Rangtasvir darslarida Qoraqalpoq milliy qadriyatlaridan foydalanish quyidagi natijalarga olib keladi:

- O'quvchilarning ranglarni idrok etish diapazoni kengayadi, rang aralashtirishda milliy palitraning yorqinligidan foydalanish ko'nikmasi shakllanadi.

- Kompozitsiya tuzishda milliy ornamentlarning ritmik qonuniyatlarini tatbiq etish orqali asarlarning badiiy jozibadorligi ortadi.

• Tasviriy san'at fani quruq akademik bilimdan tirik madaniy merosni o'rganish vositasiga aylanadi.

Pedagogik tavsiya sifatida, rangtasvir dasturlariga "Qoraqalpoq kiyimlari natyurmorti" va "Qoraqalpoq xalq og'zaki ijodi mavzusida dekorativ kompozitsiya" kabi mavzularni kengroq kiritish lozim. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yosh avlodni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan siyosati, tasviriy san'at ta'limida mahalliy madaniy merosdan foydalanishning ahamiyatini yanada oshirdi. Qoraqalpoq xalqining rang-barang madaniyati, o'ziga xos urf-odatlar va san'at an'analari rangtasvirni o'qitish jarayonida o'quvchilarning estetik didini shakllantirish, ijodiy tafakkurini rag'batlantirish va milliy o'zligini anglash ko'nikmasini rivojlantirish uchun ulkan salohiyatga ega. Hozirgi kunda umumta'lim maktablarida rangtasvir darslarida Qoraqalpoq madaniyatiga oid materiallardan foydalanish tizimli va ilmiy asosda yo'lga qo'yilmagan. Ko'pincha, milliy qadriyatlar faqat bayram tadbirlarida esga olinadi, xolos. Rangtasvir darsida Qoraqalpoq milliy kiyimlarining naqshlari, amaliy san'at asarlarining rang olami va tabiat manzaralarining o'ziga xosligi qanday qilib o'quvchining rangtasvir ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkinligi to'liq o'rganilmagan.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — umumta'lim maktablarida rangtasvirni o'qitish jarayonida Qoraqalpoq madaniy qadriyatlarining badiiy-didaktik va tarbiyaviy salohiyatini ilmiy asoslash, uning o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlari va milliy o'zligini shakllantirishdagi o'rnini ochib berishdan iborat.

Ushbu maqola quyidagi ilmiy-metodik usullarga asoslanadi:

1. Sistemli yondashuv: Qoraqalpoq madaniyatini (naqshlar, kiyimlar, tabiat, hayot tarzi) va rangtasvir ta'limi elementlarini bir butun tizim sifatida o'rganish.

2. Kultural-tarixiy tahlil: Qoraqalpoq amaliy san'atining rivojlanish bosqichlarini va ranglarning ramziy ma'nolarini tarixiy kontekstda tahlil qilish.

3. Psixologo-pedagogik tahlil: O'quvchilarning yoshga oid xususiyatlarini hisobga olgan holda, Qoraqalpoq qadriyatlarining ularning rang idroki va ijodiy tafakkuriga ta'sirini o'rganish.

4. Komparativ (qiyosiy) metod: Qoraqalpoq rang ishlatish uslubini Yevropa va Sharq rangtasvir an'analari bilan solishtirish (agar maqola hajmi imkon bersa).

5. "VTS (Vizual Tafakkur Strategiyalari)" yondashuvi: Qoraqalpoq naqshlari va ranglarini tahlil qilish orqali o'quvchining kuzatuvchanligi va tafakkurini rivojlantirish.

Qoraqalpoq xalqining milliy naqshlari (gellar) nafaqat bezak, balki o'ziga xos "vizual til" hisoblanadi. Har bir naqsh (masalan, "ko'z", "qo'y shox" kabi shakllar) o'z ramziy ma'nosiga ega.

- Badiiy jihatdan: Bu naqshlarning geometrik va o‘simliksimon shakllari, ularning ritmik takrorlanishi va rang uyg‘unliklari (ko‘pincha qizil, to‘q sariq, ko‘k, yashil ranglarning birikmasi) — rangtasvir kompozitsiyasini o‘rganish uchun noyob namunadir. Qoraqalpoq ustalari ranglarni ko‘pincha jonli, quyosh nuridan ilhomlangan holda tanlagan.

- Didaktik jihatdan:

- Naqsh tahlili: Naqshlarni o‘rganish orqali o‘quvchilar chiziqlar, shakllar va ularning muvozanati (simmetriya, assimetriya) haqida chuqur tushunchaga ega bo‘ladilar. Bu ularning chizilgan obyektlarni aniqroq tasvirlashiga yordam beradi.

- Ranglar tizimi: Qoraqalpoq gilamlaridagi ranglar (masalan, qizilning turli turlari — xonandagi qizil, qizil-sariq, qizil-jigarrang) o‘quvchilarga rang turlari (hue), to‘yinganligi (saturation) va yorqinligi (brightness) tushunchalarini amaliy o‘rganishga imkon beradi. Ranglarni aralashtirishda bu tabiiy ranglar palitrasidan foydalanish asarlarga jonlilik baxsh etadi.

Qoraqalpoq ayollarining to‘n (chopon), bosh kiyimlari (sapoq, kiyiz uslubidagi bosh kiyimlar) va zardo‘zlik buyumlari — rangtasvir uchun bebaho manba.

- Badiiy jihatdan: Kiyimlardagi turli texnikalar (kashta, zardo‘zlik, aplikatsiya), ularning murakkab naqshlari, oltin va kumush iplarning tovlanishi — bu o‘quvchilarga teksturani (buyum sirtining tuzilishini) va nur-soya o‘yinlarini tasvirlashda yangi imkoniyatlar yaratadi.

- Didaktik jihatdan:

- Shakl va tuzilishni o‘rganish: Kiyimlardagi figurativ elementlar (masalan, odam yoki hayvon shakllarining stilizatsiyalashgan tasvirlari) o‘quvchilarga figurativ kompozitsiyalar tuzishga yordam beradi.

- Material hissiyotini berish: Zardo‘zlikdagi metall tovlanishini yoki kashtadagi ip teksturasini bo‘yoq bilan ifodalash — bu o‘quvchining materialni his qilish va uni tasvirga o‘tkazish ko‘nikmasini o‘stiradi.

Qoraqalpoqistonning o‘ziga xos landshafti (Orol dengizi, cho‘l, vohalar) rangtasvir uchun noyob palitra taqdim etadi.

- Badiiy jihatdan: Orol dengizining o‘zgaruvchan ko‘k va kulrang turlari, cho‘lning sarig‘-jigarrang manzarlari, vohalarning yashil va moviy ranglar uyg‘unligi — bu atmosfer havosi (atmosfer perspective) va rang perspektivasi (color perspective) qonunlarini o‘rganish uchun ajoyib namuna.

- Didaktik jihatdan: O‘quvchilar bu tabiatni chizish orqali ranglarni notekis yuzada (masalan, suv yuzasi, qum donachalari) qanday tasvirlashni o‘rganadilar. Bu esa ularning ranglarni berish texnikasini murakkablashtiradi va chuqurlashtiradi.

Qoraqalpoq madaniyatining rangtasvir ta'limiga integratsiyasi — bu shunchaki milliy qadriyatlarni targ'ib qilish emas, balki o'quvchining vizual savodxonligini va ijodiy fikrlashini ko'p qirrali o'stirishdir.

Qoraqalpoq motiflarining roli: Qoraqalpoq naqshlaridagi qat'iy geometrik tuzilmalar o'quvchida kompozitsiyaviy tartib va muvozanatni his qilishni o'rgatadi.

Ranglarning ramziy ma'nosi: Qoraqalpoq madaniyatida ranglarning muqaddasligi va ramziyligi (masalan, qizil — hayot, ko'k — osmon, oq — poklik) o'quvchida ranglarga nisbatan hissiy munosabatni shakllantiradi. Bu esa o'quvchining o'z asarlarida ranglarni faqat vizual emas, balki g'oyaviy-emotsional jihatdan ham tanlashiga yordam beradi. Bu — "rangning psixologik ta'siri"ni chuqur o'rganish imkonidir.

Umumta'lim maktablarida rangtasvirni o'qitish jarayoniga Qoraqalpoq milliy qadriyatlarini (naqshlar, kiyimlar, tabiat manzaralari) integratsiya qilish o'quvchilarning nafaqat badiiy mahoratini oshiradi, balki ularning milliy o'zligini anglashiga, dunyoqarashini kengaytirishi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Qoraqalpoq rang va naqsh tizimlari zamonaviy rangtasvir metodikasining murakkab elementlarini (kompozitsiya, koloristika, tekstura) o'rganish uchun qulay va qiziqarli manba hisoblanadi. Shuningdek, bu jarayon o'quvchilarda "vizual savodxonlik"ni oshiradi va millatlararo madaniyatlararo (intercultural) tushunishni mustahkamlaydi. Qoraqalpoq qadriyatlaridan foydalanish, rangtasvir darslarini yanada mazmunli, emotsional va milliy ruhda tashkil etish imkonini beradi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdirasilov S. Rangtasvir. – T.: Fan, 2006.
2. Allamuratov A. Karakalpakskaya narodnaya viishivka. – Nukus: Bilim, 1994.
3. Itina M.A. Ukrasheniya i odejda karakalpakov. – M.: Nauka, 1978.
4. Jdanov S.A. Jivopis Karakalpakstana. – T.: San'at, 2010.